

Gülhanî; Darbü'l-Mesel Adlı Eseri ve Eserde Geçen Türkçe Atasözleri

Gulhani, His Work Named Darbu'l-Mesel And Turkish Proverbs Mentioned In The Work

Mustafa TOKER *

Özet

Bu çalışmada, Çağatay edebiyatının son dönem ediplerinden Gülhanî ve onun Darbü'l-Mesel adlı eseri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgiler yanında, eserin konusu üzerinde durularak eserde geçen Türkçe atasözleri tespit edilmiştir.

•

Anahtar Kelimeler

Gülhanî, Darbü'l-Mesel, Atasözü

•

Abstract

In this study some information about Gulhani who was one of the literaturers of the last period Chagatai Literature and his work named Darbu'l-Mesel. Beside this information, the subject of the work is dwelled and Turkish proverbs mentioned in the work were determined.

•

Key Words

Gulhani, Darbu'l-Mesel, Proverb

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Türk millî kültürünün temel yapı taşlarından birisi olan atasözleri, aynı zamanda Anadolu dışında yaşayan ırktaşlarımızla ortak yönlerimizi tespit edebildiğimiz edebî miraslardır. Atalarımız ata yurttan ana yurda gelirken binlerce yıllık tecrübeye dayanan sözlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Yeni bir coğrafyada, yeni bir hayata başlamış olmalarına rağmen, eskimeyen kültür unsurları olarak sözlerini bugüne kadar ulaştırmayı başarmışlardır.

Atasözü terimi, *Dîvânü Lügâti't-Türk'te sav* şeklinde kullanılmakta iken [DLT IV, 1986: 498], daha sonraki devirlerde *mesel*, *darb-ı mesel*, *atalar sözü*, *ata-sözü* gibi kelime veya kelime gruplarıyla karşılanmıştır. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* adlı sözlüğünde *mesel* kelimesi hakkında şunları söylemektedir:

“1) *Misâl*, bir *kâide-i umûmiyyeye nümûne olmak üzere îrâd olunan söz*. 2) *Ma'nâ-yı zâhiriyyesi kasd olunmayup zımnen ve kinâyeten diğêr bir şeye delâlet etmek üzere îrâd olunan söz*: Bir *mesel* söyledi, *meşhûr bir mesel vardır*. 3) *Âdâb ve ahlâk ve nasâyıha müteallik küçük hikâye: emsâl-i Lokmân, emsâl-i hükemâ*. [“Masal” bundan galatdır.] // *Darb-ı mesel; cem'i, durûb-ı emsâl = atalar sözü*.” [Şemseddin Sâmî, 1987: 1288–1289].

Edebiyatımızda *darb-ı mesel* veya *atalar sözü* verimlerine özellikle XIX. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu dönemde hazırlanmış olan eserler arasında; Vâcid Efendî'nin *Durûb-ı Emsâl* (İstanbul 1275/1859)'i, Şinasî'nin *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye* (İstanbul 1280/1864, 1287/1871)'si, Ahmet Vefik Paşa'nın *Atalar Sözü-Türkî Durûb-ı Emsâl* (İstanbul 1288/1872)'i ve M. Said Tekezâde'nin *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye yâhud Atalar Sözü* (İstanbul 1312/1896) adlı eseri dikkate değerdir.

Anadolu sahasındaki bu zengin *darb-ı mesel* çalışmalarının tersine, Türkistan coğrafyasında bu mesele üzerinde yapılmış biricik çalışma, yazımızın da temelini oluşturan Gülhanî'nin *Darbü'l-Mesel* adlı eseridir [TDTEA 14, 2000: 255].

Burada, eserin tanıtımına geçmeden önce, ilim âlemi tarafından fazla tanınmayan Gülhanî'den söz etmenin uygun olacağını düşünerek edip hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Gülhanî Kimdir?

Üzülerek belirtmek gerekiyor ki, Gülhanî hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Hele hele ülkemizde ondan söz eden çalışma yok denecek kadar azdır. Türkiye’de János Eckmann’ın kaleme aldığı ve *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (1963)’de “Çağatay Edebiyatının Son Devri” adıyla yayımlanan makale –ki bu makale daha sonra Osman Fikri Sertkaya tarafından yayına hazırlanan *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* adlı eserde de yer almıştır.- ile geçtiğimiz yıllarda yayımlanan *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* [TDTEA] adlı eserin 15. cildinde yer alan “Gülhanî” maddesi (s. 151–152) dışında yazarımızdan söz eden eser tespit edemedik. Özbekistan’da ise ondan bahseden pek çok yazma ve basma eser vardır. Bunlar arasında Fazlî’nin *Mecmu’a-i Şâirân*, Kârî Rahmetullâh Vâzih’in *Tuhfetü’l-Ahbâb fî Tezkiretü’l-Ashâb ve Âvazmuhammed Attâr’ın Târîh-i Cihânnümâ* adlı eserleri en eski ve en önemli kaynaklardır. Bu eserler dışında, daha yakın zamanlarda hazırlanmış olan F. İshakov’un *Gulhanîy-Zarbulmesel* (Taşkent 1958), *Gulhanîy ve Uning “Zarbulmesel” Eseri* (Taşkent 1972) ve *Mektebde Gulhanîy İjadini Örgeniş* (Taşkent 1986) adlı eserlerle, M. Kaşyanov’un *Zarbulmesel Eserining Bediyy Hususiyetleri* (Taşkent 1974) adlı eseri ve M. Kaşmakov’un *Şark Yıldızı* adlı derginin 1. sayısında 1991 yılında yayımlanan “Mulla Gulhanîy” adlı makalesi sayılabilir. Bunların yanında, Özbek edebiyatı tarihini konu alan çeşitli eserlerde de onun hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi bulmak mümkün olmaktadır. Ancak, Özbekistan’da yayımlanmış olan bu eserlerden –maalesef- sadece *Özbek Âdabiyâtı Târîhi* (Eserin IV. cildinin 126–158. sayfaları Gülhanî’ye tahsis edilmiştir.) adlı esere ulaşabildik. Dolayısıyla burada, sanatkârın hayatı ve eserleri hakkında verilen bilgilerin çoğu bu eserden alınmak zorunda kaldı.

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Gülhanî, Çağatay edebiyatının son temsilcilerinden biridir. Asıl adı Muhammed Şerîf’ tir. O, Çağatay nesrinin önemli örneklerinden biri olan eseriyle usta bir darb-ı meselci ve hicivci olduğunu göstermektedir. Sanata Farsça ve Türkçe yazdığı lirik şiirlerle başladığı söylenen [*Özbek Âdabiyâtı Târîhi*, 1978: 126] Gülhanî, asıl şöhretini *Darbü’l-Mesel* adlı eseriyle yakalamıştır.

O, Namengân’da hamam ateşçiliği yaptığı için Gülhanî mahlasını almıştır [TDTEA 15, 2000: 151; *Özbek Âdabiyâtı Târîhi*, 1978: 126].¹ Kaynaklarda Gülhanî’nin ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğü hakkında tam tarih veril-

¹ Edip hamam ateşçiliği yaptığına ve bundan dolayı bu mahlası aldığına göre, mahlasın Gülhanî değil, Külhanî olması gerekir. Ancak, hem Özbekistan hem de Türkiye’deki kaynaklarda hep Gülhanî şekli kullanıldığı için biz de bu kullanımı tercih ettik.

memiştir. Eckmann, sanatkârın XVIII. yüzyılın sonlarında doğduğunu, XIX. yüzyılın ortalarında öldüğünü söylemektedir [Eckmann, 1964: s. 135]. TDTEA'da Gülhanî'nin ölüm ve vefat zamanları XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başı olarak gösterilmiştir [TDTEA 15, 2000: 151]. *Özbek Âdâbiyâtı Târihi*'nde ise, onun tahminî olarak XVIII. yüzyılın yetmişinci yıllarında dünyaya gelmiş olduğu Muhammed Ali Han (1822–1842) zamanında da hana muhalif olduğu için öldürüldüğü belirtilmektedir [Özbek Âdâbiyâtı Târihi, 1978: 129–130]. *Özbek Âdâbiyâtı Târihi*'nde bu hususta şunlar kaydedilmektedir:

“Muhammed Ali Han (1822–1842) kendisinin han ilan edilmesine rıza göstermeyen kişilerden öç aldığı dönemde, Gülhanî'yi de Yengikurgan'ın hâkimi olarak tayin etme bahanesiyle Nemengân hâkiminin yanına gönderir. Edip, özel tutulmuş kişiler tarafından yolda vahşice öldürülür (Yünden yapılmış bir çuvala konulup Sirderya'ya atılır.)” [Özbek Âdâbiyâtı Târihi, 1978: 130]. Ancak eserde, bu hadisenin hangi kaynaktan alındığına dair bir kayıt olmadığı için, edebiyat ve tarih araştırmacılarının bu hikâyeyi Gülhanî'nin ölümüyle ilgili olarak anlatılan rivayetlerden birisi olarak kabul ettikleri (s. 130) ifade edilmektedir. Eckmann ile TDTEA'da ise edibin ölüm şekliyle ilgili bir bilgiye rastlanmaz.

Gülhanî'nin doğduğu yer hususuna gelince; Eckmann, onun Karategin'de doğduğunu, genç yaşlardayken Semerkand'a, oradan da Nemengân'a gittiğini, bir müddet Nemengân medresesinde okuduktan sonra, malî sebepler yüzünden Hokand'a gelip Ömer Han'ın nöker (hizmetli)i olduğunu kaydetmektedir. [Eckmann, 1964: 135]. TDTEA'da doğum yeri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sadece onun Hokand Hanlığı sınırlarında, özellikle de Hokand ve Nemengân'da yaşadığından söz edilmiştir [TDTEA 15, 2000: 151]. *Özbek Âdâbiyâtı Târihi* adlı eser, bu hususta da daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Eserde, Gülhanî'nin doğup büyüdüğü çevre hakkında:

“Fazlî tezkiresinde Gülhanî'nin aslının Mülk-i Kûhistân² (dağlıklar diyarı)dan olduğu, dedelerinin bölgenin itibarlı kişileri arasında bulunduğu; fakat edibin zor bir hayat geçirdiği, kendisine 'Gülhanî' mahlasını alıp Kuhistan şivesiyle güzel gazeller yazdığı belirtilmektedir.

Araştırmacılar Fazlî'nin Gülhanî hakkında verdiği bilgilere ve şairin gazellerinin dil özelliklerine dayanarak onun Hokand'a Karategin'den geldiğini tahmin ediyorlar.

² *Burhân-ı Katı* adlı eserde *Kûhistân* adıyla ilgili olarak şöyle denilmektedir: “Yani kuhsar ki dağı çok mahaldir. Horasan'da bir meşhur vilâyet adıdır. Kuhistan dahi derler. Hâlâ mu'arrebî olan Kuhistan (قوهستان) ile müte'ariftir. Kadimde Semerkant şehrine de denir idi. [Mütercim Asım Efendi, 2000: 458].

'Hokand Tarihi ve Edebiyatı' elyazmasının 'Mecmua-i Şâirân' bölümünde, ortaya konulan bu bilgilerin oldukça açık bir şeklini bulmaktayız. Burada ifade edildiğine göre, Gülhanî'nin babası Karategin'den gelip Hokand'da Şâhî Kuşbegi adlı kişinin yüzbaşlarından olmuş, Hokand'da evlenmiştir. Gülhanî de Hokand'da doğmuş ve burada büyümüştür.

Kârî Rahmetullâh Vâzih'in tezkiresinde ise Gülhanî'nin adının Muhammed Şerif olduğu ve onun Nemengân'da hamamcılık işiyle uğraştığı kaydedilmiştir. Gülhanî'nin Nemengân'a okumaya devam etmek için gittiği veya gitmeye niyetlendiği hakkındaki görüşlerin bu bilgiye dayandırılarak söylendiği şüphesizdir." [Özbek Âdâbiyâtı Tarihi, 1978: 130] bilgileri verildikten sonra;

"Gülhanî'nin Nemengân'da bulunduğu hususunda Fazlî-yi Nemengânî'nin eserinde bilgi yoktur. Gülhanî'nin kendi eserlerinde de buna dair bir işaret yoktur.

Bize göre, Gülhanî'nin dedeleri dağlık bölgelerden olsa da, onun Hokand'da doğup orada büyüdüğü şüphesizdir. Aksi hâlde edibin Özbek dilinin inceliklerini ve mahallî örf-âdetleri Darbu'l-Mesel'de olduğu gibi çok iyi bilmesi, atışmacılıkta şöhret kazanması ve saray şairleri arasına girmesi kolay olmazdı." [Özbek Âdâbiyâtı Tarihi, 1978: 130–131] denilmektedir.

Eserleri

Gülhanî'nin elimizde bulunan en önemli eseri, makalemizin de konusu olan *Darbü'l-Mesel*'dir. Özbek Âdâbiyâtı Tarihi'nde Kârî Rahmetullâh Vâzih'in *Tuhfetü'l-Ahbâb fî Tezkiretü'l-Ashâb* adlı eserine dayanılarak verilen bilgiye göre, edibin gazel ve kasidelerden oluşan bir divanı daha vardır; ancak bu eser henüz bulunmuş değildir. Mecmua-i Şâirân vasıtasıyla ve başka yollarla onun 12 gazeli ve 1 Farsça kasidesi bugüne ulaşmıştır [Özbek Âdâbiyâtı Tarihi, 1978: 132].

Bugüne ulaşan manzumelerden yola çıkan araştırmacılar onun manzum sahada da başarılı olduğunu söylemektedirler. Bu hususla ilgili olarak J. Eckmann şu görüşleri dile getirmektedir: "Gülhanî, kabiliyetli bir şairdir. Türkçe ve Farsça yazdığı lirik ve satirik şiirleri sade ve kolay anlaşılır bir üslûpla sivrilir." [Eckmann, 1964: 135]. Özbek Âdâbiyâtı Tarihi'nde ise, Gülhanî'nin lirik eserleri, avam tabaka arasından çıkan ve tabîî olarak şair olan bir kalbin üretici arayışları olarak hayat bulan özgün eserlerdir. Şair bu lirik eserlerinde saray edebiyatı ilkelerine uymuş ya da uymak zorunda bırakılmış olsa da kimi zaman bu prensiplerden uzaklaşarak şiirlerine hayatî mazmunlar ve halkçıl vasıtalar almaya gayret etmiştir." [Özbek Âdâbiyâtı Tarihi, 1978: 136–137] denilerek onun özgün şiirler kaleme aldığı, kimi zaman sarayın etkisiyle kendi ilkelerini bir tarafa bırakmakla birlikte, bunu da bütünüyle ka-

bul etmeyip zaman zaman hayatla ve halkla ilgili coşkun, ateşli şiirler yazdığı vurgulanmaktadır.

Gülhanî'nin şöhret olmasını sağlayan *Darbu'l-Mesel* adlı eserine gelince; elde bulunan yazma ve basmaları, eserin sevilerek okunduğunu, dönemin edebî çevreleri tarafından ilgiyle karşılandığını göstermektedir. Eserin nüshaları hakkında *Özbek Âdabiyâti Târihi* adlı eserde özetle şu bilgiler verilmektedir:

“Darbü'l-Mesel'in bugün 6 yazma ve 10'dan fazla basma nüshası bilinmektedir. Elyazması nüshalardan birisi (daha eski ve daha tam olanı) Babür adındaki Andican Eyalet Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Bu nüsha 80 varaklı küçük bir mecmua içerisinde olup H. 1272/M. 1855'te istinsah edilmiştir. Eserin bu mecmuaya kim tarafından, nerede ve ne maksatla alındığı bilinmemektedir. Gafur Gulam adındaki Hokant Edebiyat Müzesinde eserin 3 elyazma ve birçok basma nüshası bulunmaktadır. Burada muhafaza edilen elyazmalarından 1068 envanter numaralı nüsha, H. 1288/M. 1871 yılında Andican'da, Molla Abdülkayyûm tarafından istinsah edilmiştir. Bu yazmada, eserin giriş bölümüne ait olan ilk varak yoktur. Eserin Hokant nüshalarından bir diğeri, 1052 envanter numarasıyla kayıtlı bir mecmua içerisinde. İstinsah tarihi ve müstensihî bilinmeyen bu nüshanın giriş kısmı yoktur. 1024 numaralı üçüncü nüsha; hacmi, dil özellikleri ve kenar çizgileri bakımından 1052 envanter numaralı nüshaya benzemektedir. Ancak bu nüshanın sonunda 1290 tarihi yazılıdır.

Eserin 2 adet yazma nüshasının A. C. Puşkin Dil ve Edebiyat İlmî Araştırmalar Enstitüsü bilim adamlarından merhum Büyük Kerimiy'nin elinde olduğu bilinmesine rağmen, bu 2 nüsha şimdiye kadar bulunamamıştır. Ancak nüshaların özellikleri hakkında, Kerimiy'nin yapmış olduğu tenkitli metin vasıtasıyla tam bilgi sahibi olmak mümkündür. Buna göre, Kerimiy'deki yazmalardan biri H. 1299/M. 1882 tarihinde istinsah edilmiş olup oldukça geniş ve tam bir nüsha görünümündedir. Bu nüshada yer alan Muhammed Kasım ile ilgili hikâye, diğer nüshaların hiçbirisinde yoktur. Uzun bir metin olan bu hikâyenin esere sonradan eklendiği açıktır. Bu yüzden orijinal nüsha olması mümkün değildir. Öteki nüshanın müstensihî belli olmamakla birlikte, Andican nüshasına benzediği görülmektedir.” [Özbek Âdabiyâti Târihi, 1978: 138-139].

Darbü'l-Mesel'in yazma nüshaları dışında, basma nüshaları da vardır. Eserin kitap hâlinde basılması 1890 yılında başlar. İlk baskı, N. P. Ostroumov tarafından Kazan Üniversitesi Basımevinde yapılır. İkinci baskı, 1896'da Taşkent'te F. Breydenbah Basımevinde gerçekleşir. Bu baskının kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Kazan baskısının hangi kaynağa dayanılarak basıldığı belli olmamasına rağmen, Taşkent baskısının Kazan baskısından yararlanılarak ya-

pıldığı açıktır. 1903 yılında eserin üçüncü baskısı İl'in Basımevinde yapılır. Eser, 1904 yılından itibaren kuşların kendi aralarında konuşmalarını tasvir eden resimlerle basılmaya başlar ve sonraki bazı baskılara da bu resimler alınır [Özbek Ädâbiyâtı Târihi, 1978: 139]. Üzerinde çalıştığımız baskı da bunlardan birisi olmalıdır.

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinin Katanov Kitapları bölümünde 4862 envanter numarasıyla kayıtlı olan elimizdeki baskı 1328 tarihlidir. Eserin adı *Darbü'l-Mesel-i Gülhanî Molla* şeklinde yazılmıştır. Kütüphanenin katalogunda eserin Ömer Han'a ait olduğu yazılıdır. Bunun sebebi, eserin kapağındaki *Şâ'ir Emîr Ömer Han-ı Hokandî* yazısıdır. Öyle anlaşılıyor ki, eserin baskısını yapan veya yaptıran kişi, eserin Ömer Han'a ait olduğunu düşünmüştür. Hâlbuki eserin giriş kısmında Gülhanî, kendi ismini de vererek eseri yazması için Ömer Han tarafından görevlendirildiğini anlatmaktadır. (s. 2-3). Baskının kâtibi Abdülhamîd Kârî Celâlâbâdî'dir. Taşkent'te, Matbaa-i Gulâmiyye'de basılan eser, 48 sayfadan oluşmaktadır. Resim bulunan sayfalar hariç, her sayfada 16 satır vardır.

Eser;

*Cennet içre tâvus halk itmiş Hudâvend-i Kerîm
Sûretidür anı Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm*

beytiyle başlar. Ardından Allah'a hamd, peygambere salavat ve ashabına selam bölümleri gelir. Ömer Han'ın övgüsünün ardından eserin yazılış sebebine geçilir.

Gülhanî, eserin yazılış sebebinin eserin birinci sayfasında şu şekilde anlatmaktadır:

*Ammâ bilgülık ve işitgülıkdür bu söz kim hâzret-i emîru'l-müslimîn Behrâm-şavlet ve şîr-şikâr nâmdâr cālî-mikdâr Seyyid Muḥammed Ömer Han bezm-i ḥusrevâne birle ceyš-i şâhâne tertîb berip söz bâbıda zü-fününlarge dâd-ı feşâḥat-perver irdiler. Baczı şu carâ ki benâtü'n-na eş dik müteferriḳa irdiler. Bir kün perveñ dik müctemîc boldılar. Cenâb-ı sulṫân aydılar kim "Ay suḥan-verler cem'leri vü ay dânişverlik mahfillerini şem'leri! Ra'y-i cālîler andağ iḳtiżâ kııurlar kim **darbü'l-mesel** rüzgâr ki ilgeri ötken Türk meşâyıḳlardın vü yaḫşılardın kalıpdur bî-cânlik bâbıda kelime vü kelâm iḡlâḫ-ı avâm et'ime vü eşribesigâ tuz muz dik turur. Neçük kim Emîr Nevâyî aytmışlar: Aşnı ta'ımı tuz bilen, âdemni ta'ımı söz bilen. Mehveşler zülfi dik âşüfte kalmasun." Ol mecmûc içide Seyyid Sulṫân Han türe-i -edâ-yı Aḫrârî vü Mevlânâ Kâzî Hudâyâr Han-ı Esterveşî vü Mevlânâ Fazlî-yi Nemengânî vü Mevlânâ Gülşenî vü Mevlânâ Ḥiclet her kıaysıları öz ahdini ḫaḳanı irdi. Be-nâğâñ nazır-ı kâmyâ-eserleri bu*

kemîne Mollâ Gülhanîğa tüşti. Emr kıldılar ki “Bu darbü'l-meşelni hikâyâtlar arasında aql ü dānişinġ yitkençe tertîb bergil” tip kemîne ta'zîm-i becâ kiltürüp aydım ki “Ay zallu'llāh-ı cihān-penāhā Tācikni bir meşeli bar kim از کوزه همان تیراود که دروست . Fi'l-hāl ħazret-i ħan aydılar: İşekiġa yaraşa tuşavı. Bu sözdin soġġ ħazret-i ħan emrlerini vācib bilip taleb yolida şābit-ķadem boldum.” [Gülhanî, 1328: 2-3].

Gülhanî eserine dört yüz darb-ı mesel aldığını, “Ve bu dört yüz darbü'l-meşel avāmu'n-nās Yafalaķķuş ve Bayķuş ve Bayoġlı ķudalıķları arasında öz meviridlerinde tertîb [ü] beyān bolur...” şeklinde ifade etmektedir [Gülhanî, 1328: 3]. Bu darb-ı mesellerin çoġunluġu Türkçe olmakla birlikte, Farsça (Yazar, Tacik ifadesini kullanmıştır.) olanlarına da oldukça fazla yer verilmiştir. Bugünkü atasözü kavramını karşılayan darb-ı meseller yanında, söyleyeni belli olan ve özellikle Sûfî Allāhyâr'dan alınan manzum ve mensur vecizelere de eserde sık sık yer verilmiştir:

Aşnı ġı'cımu tuz bilen ādemni ġı'cımu söz bilen
“Yemeġin tadı tuzla, insanın tadı sözle [çıkır].” (2/13) (Nevâyi)

Talaşa kilgen olturmas, talaşa
“Kavgaya gelen oturmaz, dövüşür.” (12/8) (Sûfî Allāhyâr)

Üzülmes salmanı boynunġa salma
Egerçi almadur ruġsārı alma
“Kopmayacak kemendi boynuna takma!
Yârin yanaġı elma da olsa alma!” (24/7) (Sûfî Allāhyâr)

Naşîġat tinġlemes dil-saġt-ı maġcûb
Kögermes taşķa yamġur yaġsa hem köp
“Nasıl ki taş, ne kadar yağmur yağarsa yağsın yeşermez;
taş gönüle de perde çekilmiştir, nasihat dinlemez.” (31/2) (Sûfî Allāhyâr)

Aķarıp kilmese köġli aķarıp
Anı aldıġa sin olturma barıp
“Onun gönlü ağarmadığı müddetçe,
Sen gidip onun önüne oturma!”
[Seni gönülden çağırılmıyorsa,
Onun davetine icabet etme!”] (35/4) (Sûfî Allāhyâr)

Yukarıdaki Türkçe vecizelerin yanı sıra, Firdevsî, Abdurrahman Câmî ve Hafız Şirâzî gibi şairlerin de Farsça beyitleri eserde yer almaktadır. Bunlar yanında, söyleyeni belirtilmeyen pek çok Türkçe ve Farsça beyit vb. de işlenen

konuya uygun olarak sözün gelişine göre metin içerisine serpiştirilmiştir. Örnek olması açısından bunların bir kısmını vermek istiyoruz:

Şabr bilen beste eşik der-güşād
Şabr bilen taptı irenler murād

Şabr sini derdiñge dermān bolur
Şabr bilen hār gülistān bolur

Beste eşik açkustur şabr bil
Şabr kıl, şabr kıl, şabr kıl* (7/7-9)

Ġam hüccūm itkende bī-sāmānlıgım örter meni
Mīz-bān haclet çiker her niçe mühmāndur tanış (13/10-11)

Kerem ne irdi bahīllik sözün didiñge ey şāh
Az aşnı bergüçe mundın ziyāde ot ālāv (15/6-7)

Her kim ki sefer kıtur pesendīde bolur
Hürşīd kibi zıyā-i her dīde bolur
cAlemden nimerse yok sudın tatlıg
Her yerde maqām itse eger künde bolur* (24/9-10)

Öz dostı dilin rīş eylegāy cehldin
Her kim ki öz müştin urar dāvārğa (27/3-4)

Eger söz cāna peydā kılmasa sūz
Anı söz dimegil ey meclis-efrūz (29/11-12)

Tikensiz gül şadefsiz dūr meşakkatsiz hüner bolmas
Riyāzet çikmegünçe yār vaşlıgā yitip bolmas (39/2-3)

Belā-yı cışkge oçrap tilbe boldum añlağıl ey şāh
Kişi belāge min dik mübtelā bolmasun aşlā* (40/15-16)

cİşkdur ol neş'et-i kāmīl ki andındur müdām
Meyde taşvīr-i harāret neyde te'sīr-i şadā (41/2)³

* Mısra vezne uymamaktadır.

³ Bu beyit Fuzûlî'ye aittir. (bk. Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara 1985, s. 13.). Bu neşirde beyit, "İşkdur ol neş'e-i kāmīl kim andındur müdām /Meyde teşvīr-i harāret neyde te'sīr-i şadā" şeklinde verilmiştir.

Gülhanî, darb-ı meselleri kuru bir liste hâlinde vermemiştir. Eserdeki darb-ı meseller, kuşlar esas alınarak anlatılan ana hikâye ve bu hikâyeye bağlı olarak anlatılan ara hikâyeler içerisine ustalıkla serpiştirilmiştir.

Eserde anlatılan ana hikâyenin konusu şu şekildedir:

Hikâye, Fergana'da Keykubad adlı padişahın kalan eski bir şehirde geçmektedir. Ana kahramanlarımız Bayoğlu, Yafalakkuş ve Körkuş'tur. Bayoğlu'nun güzel bir kızı, Yafalakkuş'un ise bir oğlu vardır. Yafalakkuş bir gün, Körkuş'u yanına çağırıp "Oğlum Kölengir Sultan için Bayoğlu'nun kızı Könüş Banu'ya dünür olun!" der. Körkuş, bu hayırlı işi kabul eder. Şahın hizmetinde çalışan Kölengir'i gözleriyle gördükten sonra, Bayoğlu'nun evine gitmek niyetindedir. Yolda Hüdhüd'e rastlar. Hüdhüd, Körkuş'u bu akılsızca teşebbüsünden vazgeçirmeye çalışır. Ancak Körkuş vazgeçmez. Daha sonra, Kölengir'in hizmetkârı Köykenek ve Kölengir'in görüşlerini alır. Sonunda Bayoğlu'nun evine varır. Bayoğlu, Körkuş'u çok iyi ağırlar. Körkuş, ziyaretinin sebebini anlatır. Bayoğlu, cevap vermeden önce, kızının görüşünü almak ister. Kız susarak razı olduğunu ifade ederse de Bayoğlu, Körkuş'a düşünmek için müsaade etmesini ve daha sonra tekrar gelmesini söyler. Körkuş, bu cevabın "kabul" anlamına geldiğini düşünerek Yafalakkuş'un yanına döner. Yafalakkuş, dostu Şûrenul'ü kuşların şahı Melikşahın'e gönderir. Kölengir Sultan, şahın pehlivanlarından olduğu için; şah, hazinecisi Kârdân'a düğün için ne gerekiyorsa yapmasını buyurur. Kârdân, düğün masraflarının tespiti için, yanına hizmetkârı Torumtay'ı da alarak Bayoğlu'nun dergâhına doğru yola çıkar. Nihayet, Kubad şehrine varıp Bayoğlu'na misafir olurlar. Bayoğlu, önce Kölengir Sultan'ın kızına münasip olmadığını söyler, ardından da eğer bin tane harabe verirlerse, bu işin olabileceğini beyan eder. Kârdân, bu kadar harabenin Ömer Han'ın mülkünde bulunamayacağını, çeyiz miktarının azaltılması gerektiğini bildirir. Ancak Bayoğlu harabelerin hiçbirinden vazgeçmez. Bu durum karşısında Kârdân ümitsizliğe kapılarak Körkuş'un huzuruna varır. Kârdân olanları anlatınca, Körkuş çok öfkelenir. Kârdân'a ismine yakışmayacak kadar beceriksiz olduğunu söyler ve Bayoğlu'nun yanına tekrar gider. Çeyiz için gerekli harabeleri Buhara Emirliğine yakın yerlerden bulup nikâh hazırlıklarına başlanmasını söyler. Sonunda, Kölengir Sultan ile Könüş Banu evlenir. Hikâye, bütün kuşların katıldığı bir düğünle sona erer.

Darbü'l-Meselde; Yafalakkuş, Bayoğlu ve Körkuş arasında geçen bu ana hikâye dışında, hepsi birer kıssadan hisse veren başka hikâyeler de vardır. Bu hikâyeler şunlardır: maymun ile oduncu hikâyesi, deve ile yavrusunun hikâyesi, kaplumbağa ile akrep hikâyesi. ©

Eserde Geçen Darb-ı Meseller

Eserde geçen atasözlerini ve bunların anlamlarını aşağıda liste hâlinde veriyoruz:

Tişük minçak yerde kalmas. (4/5)

“Delik (kopmuş) gerdanlık yerde kalmaz.”

Fülâd pıçak kinsiz kalmas. (4/6)

“Çelik bıçak kinsiz kalmaz.”

Baş amân bolsa börk tapılır. (4/7)

“Baş sağlam olursa börk bulunur.”

Bar mahtansa tapılır, yok mahtansa çapılır. (4/11)

“Var övülse bulunur, yok övülse yağmalanır.”

Oyat ölümden katıg. (5/2)

“Utanc ölümden beterdir.”

İrmen yağaçnu igilgeni, singeni; ir yigitni oyalğanı, ölgeni. (5/3)

“Pelin ağacının eğilmesi, onun kırılmasıdır; yiğit kişinin utanması, onun ölmesidir.”

Hatun almağğa köt kirek, künde deh-ser it kirek. (5/4)

“Hatun almak için göt gerek, günde dehser⁴ et gerek.”

Kerenây misdin, balgam isdin bolur

“Kerenay⁵ bakırdan, balgam isten olur.” (5/5–6)

Kör tutgenini koymas, ker işitgenini koymas. (5/6)

“Kör tuttuğunu bırakmaz, sağır duyduğunu unutmaz.”

Biter işni başıgâ, ya hşı kilür kaşıgâ. (5/9)

“Bitecek işin başına iyilik gelir.”

Bimâr tüzelgüsi kilse ıbbıge öz ayağı birle kilür.⁶ (5/9–10)

“Hasta iyi olacak olduktan sonra, tabibe kendi ayağıyla gelir.”

Ayağ yüürügi aşka, ağız yüürügi başka. (5/10–11)

“Hızlı yürüme aş, hızlı konuşma başa.”

Atalmegen sapkan hem başka tıger hem kötka. (5/11)

“Atılamayan sapan hem başa değer, hem göte.”

⁴ Dehser: 32 kg'a denk ağırlık ölçüsü.

⁵ Eskiden kullanılan üflemler bir çalgı.

⁶ Atasözünü 40. sayfanın 14. satırında “Bimâr tüzelgüsi kilse ıbbıge öz ayağı birle kilür.” şeklinde de görmekteyiz.

Tinḡ tinḡi birle, tizek kāfi birle. (5/12)

“Denk dengiyle, tezek yarıḡı ile.”

Maḡtangen kız toyda osurur. (5/14)

“Övülen kız düḡünde osurur.”

Özini maḡtanḡanı ölümni ḡaravulı. (5/14)

“Kendisini öven kişinin hâli, ölümü bekleyen kişinin hâline benzer.”

Aynı itek birle yaşursa bolur mu? (5/15)

“Ay etek ile gizlenir mi?”

Çumçuk simürse batman bolur mu? (5/15)

“Serçe semirse bir batman olur mu?”

Alaközen ala bolsa hem arslan bolmas. (5/15–16)

“Kır sansarı (kokarca) ala renkli olsa da arslan olmaz.”

Alatuḡanaḡ alḡur bolsa hem aḡoāli maclüm. (5/16)

“Aladoḡan iyi avcı da olsa durumu belli.”

İştansız tizzesi yırtıḡa küler. (5/16)

“Donsuz, dizi yırtıḡa güler.”

Çöpni ḡor tutsaḡ közge tüşer. (6/2)

“Çöpü ḡor görürsen gözüne batar.”

‘Aybı birlen osurgenni ḡurbāni bol! (6/5–6)

“Edebiyle osuranın kurbanı ol!”

Ḳoçḡar bolur ḡuzını pīşānesi doḡḡ bolur, aḡa bolur yigitni pīşānesi kiḡḡ bolur. (6/9–10)

“Koç olacak kuzunun alnı tümsek gibi olur, aḡa olacak yiḡidin alnı geniş olur.”

Atası urmas ḡonḡuznu, balası urar toḡḡuznu. (6/11)

“Babası böceḡi bile incitmezken, çocuḡu domuz vurur.”

Ḥalvā digen birle aḡız çüçümes. (6/11)

“Helva demekle aḡız tatlanmaz.”

Ayaz ḡaddiḡni bil, barḡanı ḡoy özüḡni bil! (6/15)

“Ayaz⁷ haddini bil, başka herkesi bırak kendini bil!”

⁷ Gazneli Mahmud’un bir kölesinin adı.

Şîrîn şîrîn sözleşeñg ilan inidin çıkar, açığ açığ sözleşeñg müsülmân dînidin çıkar. (7/14–15)

“Tatlı tatlı konuşursan yılan deliğinden çıkar, acı acı konuşursan Müslüman dininden çıkar.”

Kalb kazanı kaynamas, kaynasa hem kuyulmas. (8/2)

“Kalp kazanı kaynamaz, kaynasa da dökülmez.”

Yağsılık kıl suğa sal, su bilmese balık bilür, balık bilmese Hâlık bilür. (8/4)

“İyilik yap suya sal, su bilmese balık bilir, balık bilmese Hâlık (Allah, Yaradan) bilir.”

Yumruk bükülüp seng bolmas, içkü yügürüp leng bolmas. (9/12)

“Yumruk bükülünce taş olmaz, keçi koşunca topal olmaz.”

Koldın kilmes işke urungen neccârlık kılğan maymûnğa oğşaş. (9–16)

“Yapamayacağı işe girişen, dülgerlik yapan maymuna benzer.”

Kızını kim süymes, kımızını kim içmes. (12/4–5)

“Kızı kim sevmez, kımızını kim içmez.”

Yağşılar tapıp sözler, yamanlar kapıp sözler. (13/4, 31/8–9, 38/5)

“İyiler bulup (seçerek) söyler, kötüler inciterek söyler.”

Kiçkine dimeñg bizni, sekrep urarmiz sizni. (13/5)

“Küçük demeyin bize, sıçrayıp vururuz size.”

*Kötiñge baķ nağara kaķ.*⁸ (13/6)

“Götüne bak dümbelek çal!”

Öziñni ir bilseñg birevni şîr bil! (13/7)

“Kendini er biliyorsan, başkasını arslan bil!”

Sıgır su içgünçe buzaķ muz yalar. (13/9)

“Sığır su içene kadar buzağı buz yalar.”

Ger irğa beseñg aşıñni irler sıylar başıñni, itğa beseñg aşıñni itler çaynar başıñni. (14/8)

“Aşını insana verirsen başını okşar, ite verirsen başını çiğner (ısıtır).”

Esiñ barıda itegiñni yap! (14/9)

“Aklın başındayken eteğini kapat!”

Yağşı bile yürdiñg yitdiñg murādğa, yaman bile yürdiñg kaldıñg oyatğa. (14/9–10)

“İyi ile yürüdün erdin murada, kötü ile yürüdün kaldın utanca.”

⁸ Atasözü 31. sayfanın 8. satırında “Kötiñge baķ, naķkäre kaķ!” şeklinde de geçmektedir.

Yamanğa yandaşsañız belâsı yo ƙar, ƙazanğa yandaşsañız ƙarası yo ƙar. (14/10)
“Kötüye yaklaşırsanız belası bulaşır, kazana yaklaşırsanız karası bulaşır.”

Aş u nesebdin ʿarî bolsa bed cârî bolur. (14/11)
“Soysuz olan kötü işler yapar.”

Ƙum yığılıp taş bolmas, ƙul yığılıp baş bolmas. (14/11–12)
“Kum yığılıp taş olmaz, kul (köle) yığılıp baş olmaz.”

Ƙul ƙutursa ƙuduƙğa çıkar. (14/14)
“Kul (köle) kudurursa kuyuya sıçar.”

Ur digende ƙul ƙaçar. (14/14)
“Vur, denildiğinde kul (köle) kaçır.”

Ƙul bolsun, ƙulağı yağılı bolsun. (14/14)
“Kul (köle) olsun, kulağı da yağlı olsun.”

Biz ƙoy körmesek hem ƙıy körgen idük. (14/15)
“Koyun görmesek de tezek görmüşüzdür.”

Az aş ƙa imdâd yo ƙ. (15/6)
“Az aş yardım olmaz.”

Az aşım gâv gâsız başım. (15/8)
“Az aşım, kavgasız başım.”

Aş igesi bile tatlığ. (15/10)
“Aş, sahibiyle tatlıdır.”

Aş digende ƙuruğ kelle yüğüür. (15/10–11)
“Aş deyince kuru kelle bile koşır.”

Ƙuyruğı uzun tavış ƙan, yaman bolur sözni birbiriğe ƙoş ƙan. (16/3–4)
“Kuyruğu uzun tavşan, kötü olur sözü birbirine ekleyen (arttırarak söyleyen).”

Evvêl taʿâm, sonra kelâm. (16/11–12)
“Önce taâm (yemek), sonra kelâm (konuşma).”

Ayran tilep kilseng çileğini yaşurma! (16/12)
“Ayran istemeye gelersen, kabını unutmamalısın!”

Sükût ʿalâmet-i rızâ. (17/6)
“Sükût ikrardandır.”

Olturğan ƙız orun tapar. (18/1)
“Oturan kız yer bulur.”

İrtegi sevdānı dehser ağırlığı bar, kiçki iginni hatrı bar. (18/2)

“Yarınki alışverişin dehser ağırlığı var, dünkü ekinin hatırı var.”

İrtegi işni kiçğa koyğu dik imesdür. (18/2-3)

“Yarının işini daha sonraya bırakmak uygun değildir.”

Tedbırni yeñgi bilen taqdırni yaşurup bolmas. (18/3)

“Tedbirin yeni (elbisenin kol ucu) ile takdiri gizlemek mümkün değildir.”

Yalguz atnı çengi çıkmaz, çengi çıksa hem dangı çıkmaz. (18/5-6)

“Yalnız atın tozu çıkmaz, tozu çıksa bile şanı çıkmaz.”

At alsanğ öyünğ birle kileş. (18/6)

“At alsan da evinle istişare et!”

Hayr işiğa istihāre hācet imes. (18/8)

“Hayırlı iş için istihareye gerek yoktur.”

Kör hulkmı köñli bañılını közi dik tār u tīre bolur. (18/10-11)

“Kör karakterlinin gönlü, hasisin gözü gibi karanlık olur.”

Kör köp aşur. (18/11)

“Kör çok yer.”

Aç yürüp kikirgen beti birle ağzını bitirgen. (18/14)

“Aç gezip geğiren, yüzü ile ağzını bitirmiş.”

Bahādır cerrār müft tapılğanda aşar. (18/15)

“Bahadır dilenci beleş bulduğunda yer.”

İçi pök, közi kök. (18/15)

“İçi çürük, gözü gök.”

Birni miñğ kılıp sözlerge tek ayağdın asılğan sutkağ kuşğa oñşaş. (19/2)

“Biri bin ederek söyleyen, tek ayağından asılmış yarasaya benzer.”

Köpğa kiñgeş, öz bilgeniñni kıl! (19/3)

“Çok kişiye danış, ama kendi bildiğini yap!”

İl yamanı manğıt, kuş yamanı anğıt. (20/1)

“İlin kötüsü Mangıt⁹, kuşun kötüsü angut.”

Şüft koçkar dik bolsa nādān, hağ söz anı aldıda yalğan. (20/3-4)

“Sofu koç gibi de olsa cahil olur, doğru söz ona göre yalan olur.”

⁹ Özbeklerin bir aşireti; Mangıtlar.

Öz aybın bilgen merddür. (20/9)

“Kendi ayıbını bilen merttir.”

Toyğa barsaṅg yunup bar, torқа tonuṅg kiyip bar. (20/16)

“Düğüne varıyorsan yunup (yıkayıp) var, ipekli elbiseni giyip var.”

Öydeki söz bāzārga rāst kilmes. (21/1)

“Evdeki söz pazara uymaz. [Evdeki hesap çarşıya uymaz.]”

İki söyüklik bir köṅülğa sığmas. (22/2)

“İki sevgili bir gönüle sığmaz.”

İki kime tutğan kaldı garķ-āb içinde, çıķmas ol diṅgizdin bir kime tutmaṅunça. (22/3-4)

“İki gemiyi idare eden suda boğulur, bir gemi idare etmediği müddetçe o denizden çıkamaz.”

Yetim oṅul saķlasaṅg aḡzı burnuṅg kan iter, yetim kuzu saķlasaṅg aḡzı burnuṅg may iter. (22/5-6)

“Yetim oṅul beslersen aḡzı, burnunu kan eder; yetim kuzu beslersen aḡzı, burnunu yağ eder.”

İme bilgen kuzular iki ananı imer, ime bilmes kuzular öz anasın imalmas. (22/6-7)

“Emebilen kuzular iki anayı emer, ememeyen kuzular öz anasını ememez.”

Arḡumaķ at, at bolmas; azḡan sonḡ hocası kuluğa baķmas. (22/11)

“Yarış atı, at olmaz; azdıktan sonra, sahibi kuluna (kölesine) bakmaz.”

Sunḡan boyunnu kılıķ kismes. (23/12)

“Uzatılan boyunu kılıç kesmez. [Aman dileyene kılıç kalkmaz.]”

Arzān kirā şehrdin āvāre kıtur. (24/3)

“Ucuz kira şehirden uzaklaştırır.”

Dıraḡnu özge cāyğa ornatsalar kögermes. (25/2)

“Aḡacı başka yere dikseler yeşermez.”

Bedaḡşanda laʿl maʿdenidür, Yemende ʿaķiķ ni kānidür. (25/3)

“Bedaḡşan’da lal, Yemen’de akik ne kadar boldur.”

Yaḡşılıķ kıl suğa sal; su bilmese balıķ bilür, balıķ bilmese Ḥālıķ bilür. (26/5-6)

“İyilik yap suya at; su bilmezse balık bilir, balık bilmezse Halık (Yaradan) bilir.”

İşek öyini kırķ yılda. (27/1)

“Eşek evini kırk yılda [öğrenir].”

Her kim öz maşlaḥatını özi bilür. (26/9)
 “Herkes kendi işini kendi bilir.”

‘Akrēbni müdde‘āsı nīṣ urmaḳdur, ḥ‘āh dost köksinedür ve ḥ‘āh düşmen arḳasına. (27/5-6)
 “Akrebın işi sokmaktır, bazen dost göğsüne, bazen düşman arkasına.”

İnanmaḡil dostuḡa, saman tıkar postuḡa. (27/8-9)
 “İnanma dostuna, saman tıkar (doldurur) postuna.”

Aşılını ḥaḡası bolmas, nā-cinsni āşināsi bolmas. (27/12)
 “Asil kişinin hatası olmaz, asaletten yoksun kişinin tanıyanı bulunmaz.”

Boynuda cilleti barnı ayaḳıḡa ter irür. (27/12)
 “Boynunda hastalığı olan kişinin ayağına ter ulaşır.”

Şeyḥni hezzi bolmasa ḥānḳāh teng. (28/5)
 “Şeyhin dövmesi olmasa, hankāh sıkıntılı olur.”

Ḳalaḡın tapsa ḳar yanar, ḳalaḡın tapmasa ḳaḳşal otun hem yanmas. (28/6)
 “Doğru dizilirse kar bile yanar, doğru dizilmezse kuru odun bile yanmaz.”

Sözni aytḡil uḳḡanḡa, cānnı cānḡa soḳḡanḡa; aytup sözni n’itersin anadın yaman toḳḡanḡa. (29/9-10)
 “Sözü anlayana, canı cana katana söyle; anadan kötü doğana söz söyleyip ne yapacaksın?”

Ḳoynudın tökülse konçıḡa. (29/16)
 “Koynundan dökülse topuḡuna [gider.]”

İr tilegen yerde ‘aziz. (30/2)
 “Er kişi, istediği yerde azizdir.”

Ḳızını ‘āşıḳıḡa bir! (30/3)
 “Kızı âşığına ver!”

Ḳız saḳlaḡünçe tuz saḳla! (30/3)
 “Kız muhafaza edeceğine tuz muhafaza et!”

Ḳızını ḳarısı ḳāzī bolur, sarıḡ itḡa rāzī bolur. (30/3-4)
 “Kızın kartı kadı olur, sarı ite razı olur.”

Altunnu bitgen yirde ḳadri bar. (30/4)
 “Altının bittiği yerde kıymeti vardır.”

Çengel öz cāyıda kün körer. (30/5)

“Askı kendi yerinde iş görür.”

Her kimni tayı bar, könglide gümāni bar. (30/5)

“Her kimin tayı var, gönlünde şüphesi var.”

İgesini sıylagen itige süngök taşlar. (30/9)

“Sahibini iyi ağırlayan, itine et atar.”

Kızım saḡa aytar-min, kilinim sin işit! (30/10)

“Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit!”

Yaḡşı metā bolsa yol üzeside bolmas idi (30/12)

“İyi bir şey olsaydı yol üzerinde durmazdı.”

Yamannı küçi yafalaḡka yiter. (31/3)

“Kötünün gücü baykuşa yeter.”

Anḡlamay sözlegen, aḡrımay öler; çeynemey yigenler kevssemey kiterler. (31/3–4)

“Anlamadan konuşan acı çekmeden ölür; çiğnemedi yiyenler, (yediklerini) sindiremeden ölürlər.”

İt kellesini sıylasaḡ tabaḡda turmas. (31/10)

“İtin başını okşarsan, tabakta da durmaz.”

Kazıḡı kırık kuzu ve buzaḡı boynıḡa söyeliḡ turar. (31/13–14)

“Kazıḡı kırık kuzu ve buzaḡı, boynundan destek alıp ayaḡa kalkar.”

Yalḡan sözni aytsa, bolur, aytḡüçi dānā bolsa. (33/13–14)

“Söyleyen kişi âlim olursa, yalan söylese de doğru kabul edilir.”

Ḳarındaşıḡ kilse kilsün, boz ḡaltası kilmesün. (35/3–4)

“Kardeşin gelirse gelsin, boz kaftanı gelmesin.”

Sifāl sini bolmas, bīḡāne ini bolmas. (35/5–6)

“Topraktan yapılmış sini olmaz, biganeden (kayıtsızdan) kardeş olmaz.”

Ḳarındaşım, ḡara ḡazanım. (35/7)

“Kardeşim, kara kazanım.”

Ḳarındaşıḡ ölse ölsün, ḡadr-dānıḡ ölmesün. (35/8)

“Kardeşin ölürse ölsün, kadir bilen ölmesin.”

Zornı kötü tıgirmen yörütür. (37/4)

“Zora gelen adam götüyle değirmeni çevirir.”

İşek yolu katkağda ma'lûm imes, batkağda ma'lûm bolur. (37/13)
 "Eşek yolu sert yerde değil, çamurda belli olur."

Sınağan yav uruşka yağışı. (37/14)
 "Denenmiş düşman savaşmak için iyidir."

Yaman atğa yal bitse yanığa torsuğ bağlatmas, yaman irge māl bitse yanığa kuşnu kondurmas. (37/16)
 "Kötü atın yemi bitse yanına kırba bağlatmaz, kötü insana mal kalmasa yanına kuşu kondurmaz."

İşekni fi'li iğesige ma'lûm. (38/10)
 "Eşegin ne yaptığını sahibi bilir."

Özi bulğan sonğ yol soragen nā-merddür. (38/15)
 "Kendisi bulduktan sonra yol soran namerttir."

İr başığa iş tüşse ötüük çeçmey su içער, at başığa iş tüşse suluğ birle su içער. (39/3-4)
 "Er başına iş düşse çizme seçmeksizin su geçer, at başına iş düşse ağızındaki gemi ile su içer."

Yav töbi il bolur, cer töbi yol bolur. (39/13)
 "Düşmanın dibi il olur, uçurumun kenarı yol olur."

Ğuda bolsa, ğul bolsa hem sözleş! (39/13)
 "Dünür de olsa, kul (köle) da olsa konuş!"

Ğuda bolduğ, cüdü bolduğ. (39/13-14)
 "Dünür olduk, uzaklaştık."

Miñğ karğaga bir kisek. (39/14)
 "Bin kargaya bir parça."

Müşük ilmağdaki kuyruğnu alalmay puf sasığ digen. (40/1)
 "Kedi askıdaki kuyruğu alamayınca 'püf kokmuş' demiş."

Bīmār tüzeltğüsü kilse tabīb öz ayağı birle kilür. (40/14)
 "İyi olacak hastanın doktor ayağına gelir."

Kör tutgenini ğoymas. (43/4)
 "Kör tuttuğunu bırakmaz."

Yıķılğan küreşge toymas. (43/5)
 "Yıkılan güreşe doymaz."

Küyev bolsañğ kız tayyār. (435-6)
 "Damat olursan kız hazır."

Başka tüşgenni köz körer. (43/8)

“Başa düşeni göz görür.”

Hayr işi ğa çerçi bolsanġ melül bolma! (43/9)

“Hayırlı bir iş için çerçilik de yapsan üzülme!”

Kette kime kaydın yürse, kiçik kime andın yürür. (45/8)

“Büyük gemi nereden giderse, küçük gemi de oradan gider.”

Böri barmaġına kıvanur, yima kı ğa yok. (45/12–13)

“Kurt vardığına sevinir, yediğine değil.”

Teke bolsun, süti bolsun. (45/13)

“Teke olsun, sütü olsun.”

KAYNAKLAR

- ATALAY, Besim, (1986), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV*, TDK Yay., Ankara.
- ECKMANN, János, (1964), "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800–1920)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (1963), s. 121–156.
- , (1996), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yay. Hzl. Osman Fikri Sertkaya), TDK Yay., Ankara.
- GÜLHANÎ, (1328), *Darbü'l-Mesel-i Gülhanî Molla*, Taşkent.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, (2000), *Burhân-ı Kattı*, (Hzl. Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK Yay., Ankara.
- Özbek Âdâbiyâtı Târîhi*, (1978), IV. cilt, Özbekistân SSR Fân Nâşriyâtı, Taşkent.
- Özbek Tilining İzâhli Luğâtı I-II*, (1981), (Red. Z. M. Mâ'rufov), Rus Tili Nâşriyâtı, Moskova.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, (1987), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat, (1985), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 14, 15* [TDTEA 14, 15], (2000), *Özbek Edebiyatı I-II*, (Red. Nevzat Kösoğlu), KB Yay., Ankara.